

זהות ושייכות: פרויקט חלוצי שיש לאמץ לקראת

פרויקט ערבי חינוכי אלטרנטיבי כולל

אסעד גאנם¹

בשנה האחרונה גיבש משרד החינוך ופירסם רשימה של 100 מושגים שכל תלמידי כיתות ז'-ט' אמורים ללמוד ואחר כך להיבחן עליהם. יותר ממחצית המושגים הנכללים בחוברת מתייחסים ליהדות ולציונות, בעוד שכל המושגים הרלבנטיים לערבים מובאים בהקשר תרבותי-פולקלוריסטי. כלומר, קיימת הדרה ברורה ומכוונת של נושאים מהותיים הקשורים בערבי הפלסטיני ובקיומו בארץ זו מהרשימה של משרד החינוך. בתגובה יזמו עמותת אבן חלדון לפיתוח חברתי והמרכז למאבק בגזענות פרויקט לפרסום חוברת הכוללת רשימה אלטרנטיבית של מושגים, תחת הכותרת "זהות ושייכות".

הצורך ברשימת מושגים אלטרנטיבית נובע לא רק מההתעלמות של מוסדות המדינה מההיסטוריה ומהתרבות של תושביה הפלסטינים, אלא גם מהמשבר העמוק שבו נתונים תושביה הפלסטינים של ישראל בנוגע להיבטים השונים של משמעות קיומם. כל מיעוט לאומי החי תחת משטר אתנוקרטי, שמבוסס על העיקרון של שימור העליונות האתנית של הרוב, נתקל בבעייתיות פוליטית וקיומית הנגזרת ממבנה היסוד של המדינה. ישראל, על פי הגדרתה, מדירה את הקבוצות האתניות והלאומיות שאינן שייכות לקבוצה האתנית השלטת ממכלול היעדים הלאומיים של המדינה, ומזכה את הקבוצה השלטת ביחס מיוחד המעוגן במערכת החוק שלה. המצב הקשה הנובע מאפלייתם של קבוצה אתנית מבוסס על הסירוב האסטרטגי של המדינה להיענות לדרישות לשוויון ולשייכות במסגרת מוסדותיה. כל קבוצה אתנית שואפת להיות חלק מהמדינה, וכמובן ליהנות מהזכות לשוויון, שייכות וזהות. עניינים אלה הם צורכי יסוד אנושיים שאינם ניתנים למיקוח, ואי אפשר להתעלם מהם או לדכאם באופן ממושך. אבל בגלל אופיו של המשטר הישראלי ועקב מדיניות הממסד, המונעים באמצעות חוקי היסוד את האפשרות של השגת שוויון, המיעוט הפלסטיני מתמודד עם בעייתיות קיומית שמחלחלת לתחומים רבים. בעייתיות זו כוללת היבטים שונים של התפתחות המיעוט הפלסטיני בישראל. היא תקפה גם ליחסיו של מיעוט זה עם העם הפלסטיני ודוחפת אותו לערוך בדיקה ביקורתית של מעמדו ושל מערכת היחסים בינו לבין המדינה.

בנוסף, וכתוצאה מהמדיניות שנוקטת המדינה וממבנה היסוד האתני הדומיננטי שלה, הצעירים הפלסטינים תושבי ישראל סובלים מזהות לאומית חלשה, פוליטית ותרבותית, עד כדי אובדן החסינות הלאומית. לכך יש סימפטומים רבים לאין ספור. די לציין את הצלחתן של המפלגות הציוניות ברחוב הערבי למרות הדיכוי, הקיפוח וההרג, או את התופעה המקבילה של חשדות לקניית קולות הבוחרים בכסף על ידי מפלגות ערביות אחדות בבחירות האחרונות לכנסת. מקורן של תופעות אלה הוא, בעיקר, הצלחתו של הממסד הישראלי השלט להשתמש בבית הספר הערבי ככלי של ביות, ישראליות, הכנעה ושליטה והעברת תכנים שנועדו לעצב את סדר היום של החברה הפלסטינית לפי קריטריונים הנבחרים על ידי השלטונות הישראליים. כלומר: שלטונות אלה פועלים כדי ליצור בתוך שטח ישראל זהות ערבית פלסטינית נבדלת מזו של הפלסטינים תושבי השטחים הכבושים או מזו המאפיינת את אזורי הפליטות והפזורה.

את הדיון במערכת החינוך הערבי בישראל יש להתחיל מהעובדה שבה מכירים אפילו הממונים עליה, בין אם מדובר בקובעי המדיניות ובין אם במופקדים על יישום המדיניות. כוונתי לכך שמערכת זו פועלת בתנאים של העדר שוויון מבחינת ההשקעה, היחס והטיפול. בפשטות, המשאבים המיועדים למערכת החינוך הערבי זעומים בהשוואה לאלה שמועברים למערכת החינוך היהודית. בנוסף, המדיניות שקובעת את תוכני הלימוד מעוצבת בלי שיתופם של האזרחים והמחנכים הערבים. עניין זה בא לביטוי בתוצאות הירודות של המערכת. ההישגים הלימודיים של התלמידים נמוכים, מידת הסיפוק של הציבור הערבי מהתנהלותה של המערכת ירודה ולעומת זה תחושת הניכור של הציבור הערבי כלפי מערכת החינוך גבוהה.

ברצוני להתייחס להיבטים המשמעותיים בבניית אישיותו של בוגר בית הספר הערבי, שכן בנוסף למיומנויות בסיסיות כמו ידע כללי, בקיאות בשפות, השכלה מוסיקלית מיומנות במחשבים וכו', אפשר לטעון כי מערכת החינוך היא אחד המקורות החשובים ביותר לעיצוב האישיות וממדיה התרבותיים, הלאומיים, הדתיים והאוניברסליים. מכאן אפשר לאפיין כמה אתגרים עקרוניים שלפניהם ניצבת מערכת החינוך. אפשר להתייחס לאתגרים אלה בשני מישורים.

המישור המבני: עקב היותה של מערכת החינוך הערבית חלק ממערכת החינוך הכללית ובגלל ההשתלטות של הממסד החינוכי הממלכתי ושל מרכיבים אחדים במערכת הביטחון עליה, עלתה תביעה ציבורית לשינוי המבנה שלה. ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי העלתה בשלוש השנים האחרונות דרישה בפורומים ציבוריים שונים, לפני שרת החינוך הקודמת, לימור לבנת, והמינהל הבכיר שלה ולפני ועדת החינוך של הכנסת, "ליצירת מינהל חינוך ערבי עצמאי כדי שיפעל כחלק ממערכת החינוך הכללית, לצד קיומה של שליטה ערבית מבחינת מרכיבי התהליך החינוכי"² (מינוי מורים, קביעת תוכניות לימוד, בקרה על המערכת וכו'...). דרישה זו מצריכה מאמץ פוליטי ורצון ציבורי ארוכי טווח, ואלה תלויים ביכולתנו לכפות שינוי מבני עמוק שאליו יש לשאוף ברצינות.

המישור התוכני: מאז 1948, תוכני הלימודים בבתי הספר הערביים מוגבלים על ידי כמה גורמים: השב"כ הפעיל שליטה על מינוי מורים ומנהלים, על החברה הערבית נכפו תוכניות לימודים חד ממדיות ושיקולים פוליטיים מעורבים פעמים רבות בתוכני הלימוד. דוגמה לעניין האחרון אפשר למצוא בהוראות שהפיץ משרד החינוך לאחר פרסום קובץ המושגים האלטרנטיביים (בפברואר 2006), האוסרות על הכנסת החוברת "זהות ושייכות" לבתי הספר³. בקיצור, ישראל טיפחה ועודנה מטפחת פרויקט ענק של ישראליות של האזרחים הפלסטינים בתוכה, בעוד המפלגות והמוסדות הייצוגיים והאזרחיים של הפלסטינים לא חרגו מעבר לשיח של מחאה ותגובה אקראית. זהו שיח שמסתכם במקרים רבים במס שפתיים או ביציאה ידי חובה.

לכן, הצלת הדור הצעיר מאובדן הזהות הלאומית ומהיטמעות מסוכנת ביותר בתוך החברה הישראלית, מחייבת פרויקט אזרחי ארוך טווח המבוסס על חזון. מפרויקט זה יש לגזור תוכנית

¹ ד"ר גאנס הוא ראש המחלקה לממשל ולרעיון מדיני וחוקר ומרצה בבה"ס למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה ויו"ר ההנהלה של עמותת אבן חלדון לפיתוח חברתי

² אבו עסבה, ח'אלד. 2006. החינוך בישראל. מדאר: רמאללה. (בערבית).

³ במכתב ששלח הממונה על החינוך הערבי במשרד החינוך בפברואר 2006, נדרשו המנהלים לא לאפשר הכנסת החוברת לבתי הספר.

עבודה מעשית, שנועדה להדוף את טשטוש הזהות שמתבצע בשיטה קולוניאלית, להפקיד בידי בנינו את הנראטיב ההיסטורי ולהזין אותם ממעייני התרבות הערבית.

לערכים הפלסטינים בישראל יש ייחוד בהשוואה לקבוצות אחרות במדינה. ההשתקפות המובהקת ביותר של ההבדל בין העמים, הערבי-פלסטיני והיהודי, טמונה בשוני בין הנראטיבים ההיסטוריים שלהם, במיוחד בכל הנוגע לאדמה ולסכסוך הפלסטיני-הישראלי. הנושאים הקשורים לזהות שנויים במחלוקת, אבל משרד החינוך הישראלי לא יזם, עד היום, פרויקט שמביא אותם בחשבון. עבודתו הסתכמה, לרוב, בפעילות בכיוון ההפוך.

"רשימת המושגים" שפירסם משרד החינוך, לא התייחסה להיסטוריה ולזיכרון הפלסטיניים ולא לייחודם. 100 המושגים נועדו לשמר את ההיסטוריה היהודית ואת סמליה. לכן עמותת אבן חלדון לפיתוח חברתי והמרכז למאבק בגזענות מצאו לנכון לנקוט עמדה בנדון ולנסח תגובה מתוך אחריות כלפי הניסיון לכפות עלינו תוכנית שמטשטשת את ההיסטוריה והמאבק של העם הפלסטיני וכלפי זכותם של בנינו להכיר את ההיסטוריה והתרבות שלהם. מכאן פיתחו הארגונים את הרעיון להוציא לאור את החוברת "זהות ושייכות".

יעדיו המרכזיים של הפרויקט הם:

- העלאת רמת הידע על הסמלים והמוסדות של העם הפלסטיני.
- העמקת הקשר בין בני עמנו לבין ההיסטוריה והמאבק שלו והעצמתו.
- יצירת פולמוס עם הממסד הישראלי סביב חשיבות הייחוד התרבותי והזהות הקולקטיבית שלנו.
- חשיפת הגישה של משרד החינוך, שמנסה להדגיש את הזהות היהודית של המדינה תוך הדרת 20% מאזרחיה.

בהתבסס על נקודות מוצא אלו, עלה הצורך להוציא לאור חוברת שתעמיד לרשות התלמידים הפלסטינים אוסף של מושגי יסוד הקשורים במעגלי השייכות שלהם (דתית, לאומית, אוניברסלית), כדי לספק להם הזדמנות להתוודע לתרבותם ולמעגלי השייכות שלהם בצורה מעמיקה ורחבה, שתאפשר להם להכיר את האחר, לכבדו ולכבד את המורשת האנושית הכללית.

יוזמי הפרויקט והשותפים לו סברו כי יש להגדיר את מערך המושגים ולהציגו באופן מדעי ושיטתי, הרחק מהפרזות והגזמות או מפסילה, מחיקה וטשטוש, כדי להציב את המאורעות ההיסטוריים בצורה הקרובה ביותר למציאות, תוך התחשבות בכך שאין מי שביכולתו לטעון לבעלות מלאה על האמת. בנוסף, ראינו כי יש להוסיף למושגים המוגדרים בחוברת סדרה של מושגים רלבנטיים, בתקווה שישמשו בסיס לפעילויות חינוכיות בכיתות ויסייעו ברכישת השכלה מתוך מקורות ידע, שאי אפשר להכליל בפרויקט אחד. חשוב לציין כי איננו טוענים שהצלחנו להקיף את כל המושגים החשובים לתלמידים הערבים. ניסינו רק לקבוע יסוד, שאותו יש להרחיב ולהעמיק בעתיד. העיקרון החשוב ביותר בין אלה שהנחנו את עבודתנו הוא אי הדרת האחר, היהודי והישראלי, אלא הצגת חלק מסמליו מתוך זווית הראייה שלנו. לצד זה התייחסנו, בפרק האישים, למי שהלכו לעולמם לפני שהחלה עבודה זו. הסיבה העיקרית לכך היא הרצון להימנע מפגיעה ברגשות שלא זה המקום להתייחס אליהם.

החבורת הכילה תכנים מחמישה תחומי עניין: אירועים היסטוריים, אתרים ומקומות (כולל יישובים), מוסדות (פלסטיניים, ישראלים ובינלאומיים), אישים (ערבים, פלסטיניים וישראלים), וסמלים. בכל תחום הוצגו כעשרים מושגים, שלכל אחד מהם הוצמדה הגדרה בהיקף של כחצי עמוד. בשוליים של כל עמוד הוצגו מושגים הקשורים למושג המרכזי. המושגים הללו נועדו לשמש את התלמידים, המורים וההורים להגדרה שתנוסח על ידם.⁴

החבורת "זהות ושייכות" הופצה ביותר מ-60 אלף עותקים, בסיועו של הארגון הפלסטיני אל-תעאון. מעל 25 אקדמאים ערבים היו שותפים, באופן וולונטרי, בניסוח החבורת. הם ממשיכים לסייע ביישום הפרויקט על ידי השתתפות בסדנאות אזוריות שבהן לוקחים חלק הורים ומורים, כדי להציג את הפרויקט ואת הכלים ליישומו.

במארס 2006 הודיע משרד החינוך על הפסקת הפרויקט שלו בנושא, מתוך היענות ללחצים שהופעלו בעקבות הוצאת החבורת "זהות ושייכות".⁵ כך אפשר להכריז כי ההישגים הנלווים לפרויקט זה הם חסרי תקדים. יש להתייחס לניסיון זה כאל דוגמה קטנה למה שהחברה הפלסטינית בישראל יכולה לעשות בתחום המעורבות האזרחית בכל הקשור לתוכני החינוך. יתרה מזאת, פרויקט צנוע זה צריך להוות הוכחה ליכולתנו לחולל שינוי יסודי במערכת החינוך הערבי, הן במישור המבני והן במישור התוכני.

⁴ החבורת והמושגים מוצגים בשפה הערבית באתר של עמותת אבן חלדון: www.ibn-khaldun.org
⁵ דיווח מלא על ההחלטה פורסם בשבועון הערבי "כל אל-ערב" ב-10 במארס 2006